

Stoicismul – Epictet, *Manualul (Enchiridion)* – prezentare generală

Stoicismul este o școală celebră în istoria gândirii europene. A fost întemeiată la Atena, în anul 300 î.H. Numele ei, ne spune Diogenes Laertius, se trage de la cuvântul Stoa, "portic", sub care oamenii de cultură purtau conversații. Acest portic, pictat de Polygnotos, a adăpostit, între colonadele sale, "dialogurile" primei școli filosofice stoice. În istoria stoicismului antic, s-au delimitat trei mari etape: stoicismul vechi, reprezentat de Zenon din Kytion și discipolii săi, stoicismul mediu, ilustrat de Chrysippos și succesorii săi, și, în sfârșit, stoicismul roman, în fruntea căruia se aflau Seneca, Epictet și Marcus Aurelius.

În opinia mea, Epictet este un om foarte cerebral ce ne învață că emoțiile sunt animalice, iar noi trebuie să folosim logica de câte ori avem ocazia, pentru a ne putea păstra astfel apartul decizional. De exemplu, pe vremea când era încă sclav, stăpânul lui a vrut să îi testeze teoriile legate de filosofie și a început în glumă să îi răsucescă piciorul, Epictet replica fără vreo grimasă: Se va rupe! , văzând că el nu se pierde cu firea a decis să-l forțeze atât de tare până când acesta s-a rupt. În momentul în care a văzut asta, Epictet i-a replicat, ți-am spus că se va rupe. De atunci a dobândit un ușor handicap ce îl va însoți tot restul vieții. Acesta este una din învățăturile stoicilor, indiferent de situația în care te afli, trebuie să îți controlezi emoțiile, altfel ele vor ajunge să îți altereze gândirea. Epictet ne spune că indiferent dacă urla sau stătea nemișcat, rezultatul ar fi fost același.

O primă idee importantă extrasă din Manualul lui Epictet este aceea că trebuie să acceptăm că universul este bun așa cum este, există o lege a naturii a unei rațiuni imanente superioare ce conduce lumea cu înțelepciune. Cartea lui Epictet numită *Enchiridion* (Manualul) este o excelentă antologie a Diatribe-lor. Acest manual se adresează unui discipol care aspiră să devină filosof. Doctrina comună a Porticului dobândește o expresie nouă și energică.

Epictet adoptă ontologia și gnoseologia stoică, dar renovează etica. În ontologie, stoicii sînt materialişti, dar admit existența unui principiu activ, immanent materiei, identificat cu divinitatea. Stoicii sînt panteişti, iar divinitatea este immanentă. Situarea zeului în afara lumii nu e proprie gândirii stoice.

În gnoseologie, stoicii consideră că percepțiile și reprezentările sînt ordonate de rațiune și astfel se poate disocia adevărul de neadevăr. Etica stoică propune omului "arta de a trăi" conform legilor naturii, principiu care asigură autonomia spirituală a individului. Idealul stoicilor e omul înțelept, sophos, care cunoaște legile universului și, condus de rațiune, stăpînește pasiunile, care echivalează cu virtutea supremă.

Etica stoică nu exclude însă îndeplinirea datoriilor obștești. Zenon, fondatorul școlii stoice vechi, propusese o doctrină socială utopică, fără disocieri etnice și de clasă, abandonată de urmașii săi, sub presiunea statelor monarhice în care trăiau. Stoicii predică autodesăvîrșirea în singurătate, dar susțin și solidaritatea umană. În acest sens, recomandarea participării la politica cetății este edificatoare.

Doctrina stoică a lui Epictet, reflectată în Enchiridion, ajută omul să înțeleagă faptul că universul este bun așa cum este, că totul se petrece sub legea unei rațiuni imanente superioare, care conduce lumea cu înțelepciune. Aderarea la voința Providenței îl face pe om liber și fericit, în pofida oprimării și suferinței din jur. Epictet îndeamnă discipolii săi să gîndească și să simtă ca el, căci el este un magistru al "artei de a trăi" în concordanță cu legile naturii. Așadar, cunoașterea condiției umane, responsabilitatea datoriilor, examinarea conștiinței, rezistența în primejdii, voința de a face bine - toate acestea dezvăluie forța și noblețea sufletului omenesc.

Filosofia stoică a înriurit învățătura creștină, de la Augustin la Luther, și filosofia laică, din Renaștere la epoca Luminilor și, mai departe, pînă în secolul nostru. Vitalitatea acestei filosofii constă în doctrina sa ontologică și gnoseologică, dar, mai ales, în învățătura sa morală, pe care filosofii din epoca romană o restaurează și o adaptează la societatea imperială, care va trece treptat de la păgînism la creștinism.

Raționalismul lui Epictet propagă doctrina acțiunii. Exercițiul rațiunii se aplică în trei domenii: dorință, opțiune și judecată. Precizăm că aceste etape tripartite sunt formulate de Epictet și nu le întâlnim la alți stoici.

În prima etapă, educația filosofică ne îndeamnă să stăpînim dorințele, să le limităm la bunurile interioare, să înțelegem că realitatea independentă de puterea noastră este "indiferentă" și că nu constituie pentru noi un bun sau un rău.

În a doua etapă, trebuie să direcționăm propensiunile noastre, spontane sau meditate, după legile naturii. Omul trăiește în relații determinate din care derivă datoriile față de zei, cetate, familie, rude, prieteni etc. Toate aceste datorii trebuie împlinite, la timpul și locul potrivit, conform rațiunii universale.

A treia etapă succesivă, raționamentul, asigură fermitatea judecăților și a reprezentărilor noastre, controlate de voința și Âbyo-ul nostru.

Trecând prin aceste etape, omul devine stăpân pe sine și liber în acțiune. Un exeget al lui Epictet a observat că, în Diatribe termenii "liber" și "libertate" revin de 130 ori, de șase ori mai mult ca în Noul Testament și de 2 ori mai mult decât la Marcus Aurelius. Doctrina lui Epictet nu este o doctrină a "salvării", ci o doctrină a "liberării", în care sufletul învață să opteze pentru libertatea neștirbită de evenimente, de oameni, sau de zei. Nici nașterea, nici bogăția, ci independența spiritului și abolirea dorințelor iraționale asigură libertatea omului.

Auditorii lui Epictet erau diverși. Unii erau călători, care veneau la cursuri pentru a vedea pe magistrul celebru dincolo de zidurile cetății. Alții veneau pentru a cere sfaturi în probleme de filosofie sau de viață. Discipolii săi erau din diverse cetăți ale imperiului și urmăreau o formație filosofică solidă. Între acești tineri se aflau și discipoli care se remarcă prin vocația lor. Pentru instruirea acestor auditori diverși, Epictet utiliza o metodă pedagogică adecvată.

Cursurile lui cuprindeau declamații și dialoguri, dar și exegeze de texte selectate din opera stoicilor Zenon și Chrysippos, sau din mari autori de altă orientare filosofică, precum Platon, Dyogenes sau Epicur. De aceea, Epictet este un veritabil pedagog. Magistrul din Nicopolis nu urmărea să construiască un sistem de filosofie, ci să disciplineze inteligența discipolilor săi și să formeze caractere.

O a doua idee importantă extrasă din Epictet este sentimentul religios frecvent întâlnit, putem spune că Epictet este cel mai religios din toți stoicii, conferind astfel operei sale o originalitate aparte. În gândirea sa, zeul nu mai este impersonal, ca la Seneca sau Marcus Aurelius, ci personificat. Zeul supraveghează universul și viața omului, este imanent, locuiește în noi, vede și înțelege tot. Omul, pentru a fi liber, trebuie să trăiască în conformitate cu legea divină a naturii. Viața noastră este un dar vremelnic al naturii, și omul trebuie să-I restituie acestei divinități. Divinitatea nu se distinge de natură sau univers, căci zeul este inteligența care guvernează cosmosul

în mișcarea sa neconținută. Omul, prin trup și suflet, participă la unitatea și mișcarea universului . Acesta, când moare, se desface în elementele din care a fost alcătuit.

Așadar, Epictet se distinge de stoici prin personificarea divinității și prin tonul religios fervent, dar rămâne fidel doctrinei panteiste a școlii stoice. Epictet nu concepe un zeu transcendent, generator și hegemon al universului, și nici nu crede în nemurirea sufletului, precum creștinii. Prin gândirea sa religioasă și prin etica sa austeră, rămâne un păgân și un precursor al creștinilor.

Tonul fervent religios al lui Epictet se înalță, uneori, la un imn de iubire față de un zeu personal, dar zeul acesta este mereu imanent, nu transcendent. Filosoful are atunci vibrația unui apostol și ridică discipolii săi - care înfruntă vicisitudinile destinului și disprețuiesc bunurile materiale - la înălțimea martirului creștin. Parabola de pe munte a lui Iisus întru detașare de bunuri vremelnice, sau pledoaria lui Pavel pentru renunțare la familie și cultivarea celibatului, sunt similare. Ideea filiației bazată pe iubire, ca în sentința în care Heracles e proclamat fiu al lui Zeus - pentru că îl iubește pe Zeu mai mult decât orice pe lume - este, de asemenea, un indice care ne determină să credem că între stoicismul târziu și creștinism au existat influențe reciproce.

În vremea lui Epictet, creștinismul se consolida la orașe și cucerea nu numai mulțimea, dar și înalta societate. Paralel, stoicismul fusese renovat de Seneca și Musonius Rufus. Aceste mișcări, care urmăreau moralizarea societății, nu se ignoră reciproc. Stoicismul și creștinismul folosesc metode comune de propagare a doctrinei. Începând cu Epictet și Marcus Aurelius, religia păgână începe, treptat, să valorifice modelul creștin.

Apropierea lui Epictet de creștinism e certă, dar nu trebuie exagerată. Să nu uităm că Manualul lui Epictet va fi adoptat de discipolii Sf. Ion Chrysostom la viața anahoreților și, apoi, la viața eremiților de la Muntele Sinai, devenind un îndreptar pentru monahismul creștin. În Renaștere , Loyola îl citea cu fervoare pe Epictet. Să nu uităm, de asemenea, că învățătura creștină se bazează pe sentiment, pe iluminare, pe intuiție, pe când etica stoică se sprijină pe rațiune, pe voință, pe silogisme succesive.

Virtutea iubirii de aproapele tău se întâlnește atât la stoici, cât și la creștini. La creștini, rezultă din convingerea că sîntem fiii aceluiași părinte spiritual, pe când la stoici, din conștiința că sîntem părți ale aceluiași univers. Atitudinea binevoitoare față de cei răi rezultă din încredințarea că răul e necesar și are rostul său în lume.

Bunăvoința nestrămutată dezarmează orice răutate umană. Atitudinea morală a lui Epictet a creat „religia datoriei și a solidarității umane”, care este cel mai înalt crez al condiției de cetățean și de om, și acest adevăr are valoarea unui testament spiritual.

În concluzie, în urma acestor reflecții provocate de lectura operei lui Epictet, putem conchide că filosofia sa este, prin excelență, paideică. Aceasta urmărește inițierea, dar, mai ales, formarea unui om care cercetează și înțelege legile naturii și ale societății.

Filosofia este o condiție necesară pentru a cerceta și pentru a urma legile naturii, este, în ultimă instanță, "arta de a trăi" o viață autentică. Filosofia nu promite omului bunuri exterioare, căci materia sa este alcătuită din bunuri interioare. După cum, pentru dulgheri, materia pe care se exercită este lemnul și pentru sculptor - bronzul, arta de a trăi are ca obiect de explicație viața.

Pentru acest motiv, filosofia are funcție dublă: să ne dezvăluie legile naturii și ale societății și, în același timp, să ne educe. Înțelegând legile naturii și ale societății, descoperim limitele libertății noastre. Omul, în sens ontologic, este o parte a naturii și, prin natura sa, necesitate și universalitate.

Dezvăluirea acestor elemente imanente asigură libertatea în univers, înalță condiția sa ontologică din modul de a fi în sine la modul de a trăi în societate. Epictet, așadar, promovează o filosofie dinamică și fortificatoare, bazată pe cercetarea naturii, pe cunoașterea de sine și pe libertatea asumată, în cadrul determinismului cosmic și social. De aceea Epictet este un filosof peren (de lungă durată) și contemporan cu noi.

Bibliografie:

Epictet, Manualul și Fragmente, traduceri de C.Fedeleş și D.Burtea, Prefața de Traian Diaconescu, Editura Saeculum Vizual, București, 2002